LINGUISTICA BIDGOSTIANA
Bydgoszcz 2011

Anna Paluszak-Bronka

O sakramencie namaszczenia chorych na podstawie kazań księdza Piotra Skargi – rozważania językoznawcy

Rozważania niniejsze włączają się w nurt badań nad językiem ks. P. Skargi. W kolejnym już artykule[1] poświęconym słownictwu tego mówcy przedmiotem opisu uczyniłam nazwania dla sakramentu namaszczenia chorych. Zgodnie z założeniami całego cyklu interesuje mnie przede wszystkim, czy Skarga używał terminologii ogólnie przyjętej, czy stosował nazewnictwo[2] własne, wyróżniające się na tle epoki, w której tworzył, oraz czym kierował się, dokonując wyboru? Ekscerpcja materiału, podobnie jak wcześniej, objęła tom *Kazania o siedmiu Sakramentach*, wydanym w oficynie Andrzeja Piotrkowczyka w Krakowie w roku 1600[3], natomiast materiał porównawczy

[1] Do tej pory ukazały się opisy nazw Szatana (tam też dokładny stan badań nad językiem Skargi, zob. Paluszak-Bronka 2003), określeń dysydentów (Paluszak-Bronka, Czachorowska 1999), nazw sakramentu Eucharystii (Paluszak-Bronka 2005) i pokuty (Paluszak-Bronka 2009). Po recenzji (w druku) są artykuły o nazwaniach sakramentu chrztu i sakramentu bierzmowania.

[2] Jednostki nazewnicze ustalano na podstawie kontekstu. Jeśli jakaś nazwa, zwłaszcza o złożonej budowie, budziła wątpliwości, odwoływano się do rozwiązań SPXVI oraz opracowań z zakresu sakramentologii.

[3] Kazania *O siedmi Sakramentach* to zbiór 96 mów poprzedzonych: dedykacją i przedmową do króla Zygmunta III, dwoma listami (pierwszy adresowany do Jędrzeja Boboli, drugi do czytelnika) oraz regestrem, czyli spisem wszystkich kazań mieszczących się w księdze. Zabytek formatu A4, oprawiony w drewnianą obwolutę, powlekaną tłoczoną skórą (częściowo już poniszczoną), jest przechowywany w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie (sygn. AAG BK PL 3140). Strony zabytku, poza wstępem, są paginowane. Kazania mieszczą się na kartach od 1 do 443, po czym następuje w paginacji przerwa. Na nieponumerowanych ośmiu stronach umieszczono *Regest rzeczy przednieyszych*, czyli krótki indeks najważniejszych zagadnień i problemów omówionych i poruszanych przez autora w poprzedzający spis kazaniach. Kolejne karty są znowu paginowane od 444-529.

pochodzi ze *Słownika staropolskiego* (dalej SStp) i *Słownika polszczyzny XVI wieku* (dalej SPXVI) oraz licznych publikacji o języku religijnym, których spis podaję kolejno w przypisach bibliograficznych. Każde używane przez Skargę określenie ilustruję cytatami z tekstu, w nawiasach podaję numer kazania oraz strony z zabytku, na których znajduje się dana egzemplifikacja.

Zarys dziejów sakramentu namaszczenia chorych

Kiedy pytamy o historyczne korzenie namaszczenia chorych, natrafiamy na spore trudności, niewiele jest bowiem w *Biblii* tekstów nawiązujących w sposób bardziej lub mniej wyraźny do tego sakramentu. Nie znaczy jednak, że nie ma ich w ogóle. Sakrament ten został zapowiedziany i przygotowany w księgach starotestamentowych. Już w czasach przed Chrystusem znane było i powszechnie praktykowane namaszczenie chorych balsamem albo oliwą, przynoszące ukojenie i zmniejszenie cierpienia fizycznego. W proroctwie Izajasza czytamy:

> „Od stopy nogi aż do wierzchu głowy nie ma w nim zdrowia: rana i siność i spuchły raz, nie jest zawiązany ani lekarstwem opatrzony, ani oliwą zmiękczony" (Iz 1,6).

Również *Nowy Testament* wspomina przynajmniej kilka razy o namaszczeniu dokonywanym w celu leczniczym, ale wielu egzegetów przyjmuje – zresztą za Soborem Trydenckim (Romaniuk 1991: 104) – że aluzyjnie mówi o tym sakramencie dopiero relacja Marka o rozesłaniu dwunastu apostołów:

> „I wyrzucali wielu czartów, i wielu chorych olejem namaszczali, i uzdrawiali" (Mk 6,13),

natomiast dość wyraźnie ów sakrament promulguje cytat z *Listu Jakuba*:

> „Choruje ktoś między wami? Niech wezwie kapłanów kościoła i niech się modlą nad nim, namaszczając go olejem w imię Pańskie: a modlitwa wiary wybawi chorego i ulży mu Pan; a jeśli był w grzechach, będą mu odpuszczone" (Jak 5,14-15).

Zabytek nie jest jednolity tematycznie, a problematyka mów jest zróżnicowana. Mieszczą się w nim kazania o sakramentach kościelnych; kazania sejmowe; mowy pogrzebowe wygłaszane przy okazji śmierci członka rodu królewskiego; napominania kierowane do katolików; poruszające problem innowierców; wzywające do modlitwy; nakazujące miłosierdzie wobec ubogich, chorych, porzuconych; mowy dziękczynne i inne, które nie mieszczą się w żadnej z wymienionych grup.

Echo tekstu Jakuba – jak zauważa Theodor Schneider (1995: 245) – w starochrześcijańskiej literaturze było słabe. Nieliczne zachowane świadectwa pozwalają jednak z całą pewnością twierdzić, że początkowo sakrament ten był udzielany wszystkim chorym, poczynając od cierpiących na ból głowy, kończąc na ułomnych fizycznie (ciężkie kalectwo) lub psychicznie. Szafarzem mógł być nie tylko biskup czy ksiądz, ale także ludzie świeccy, a nawet sami chorzy. W ciągu dziejów Kościoła namaszczenie chorych ulegało wielu przeobrażeniom. Już w epoce karolińskiej (VIII/IX w.) zaczęto pojmować je jako przeznaczone wyłącznie dla umierających (*Katolicki katechizm* 1987: 365). W wypadku „cudownego" wyzdrowienia namaszczonemu nie wolno było do końca życia tańczyć, spożywać mięsa i współżyć cieleśnie. Poza tym za udzielenie sakramentu pobierano bardzo wysokie należności, co spowodowało, że ludzie zaczęli z niego rezygnować (Schneider 1995: 248). W tej sytuacji Sobór we Florencji (1439 r.) postanowił powrócić do średniowiecznej praktyki bezpłatnego sakramentalnego namaszczania wszystkich chorych, ale – co należy mocno zaakcentować – zagrożonych niebezpieczeństwem śmierci. Podkreśla to również Skarga: *Nie mogą go brać iedno w niemocy wielkiey / gdy iest niebezpieczeństwo zdrowiu. Nie mogą go brać ci / co na śmierć zdrowo idą / a spowiedać się mogą* (32,143). Sobór Trydencki skupił się przede wszystkim na obronie namaszczenia jako sakramentu, zanegowanego przez kościoły innowiercze, uznał także *List Jakuba* jako bezdyskusyjny dowód na ustanowienie sakramentalnego namaszczenia w czasach ziemskiego bytowania Chrystusa. Skarga tak o tym pisze: *Lecz ten / o ktorym Jakub ś. nauczył / prawym iest Sakramentem / co się z słow iego pokazuie [Chorzeie kto z was / przywiedź Kapłany kościelne / y niech się nad nim modlą / pomaszczaiąc go oleiem w Imię Pańskie / a modlitwa z wiary / zbawi (abo uzdrowi) niemocnego y ulży mu Pan / a ieśli w grzechach iest / odpuszczone mu będą* (32,141). Na nowo pierwotny i szeroki sens sakramentu namaszczenia chorych ukazał Sobór Watykański II.

> „Od czasu posoborowej odnowy liturgicznej namaszczenie chorych nie należy już, normalnie rzecz biorąc do „zaopatrzenia" bezpośrednio przed zgonem, lecz łączy się z odwiedzaniem chorych w duchu Ewangelii, z posługą duszpasterską dla nich... Wolno go ponownie udzielić, jeśli chory po wyzdrowieniu znowu ciężko zachoruje lub jeśli w czasie trwania tej samej choroby niebezpieczeństwo stanie się poważniejsze. Sakramentu namaszczenia chorych udziela się w ramach obrzędu liturgicznego, na który składają się: otwarcie, liturgia słowa Bożego, liturgia sakramentalna. Ta ostatnia w swej odnowionej postaci odpowiada w pełni wypowiedziom Listu św. Jakuba" (*Katolicki katechizm* 1987: 365).

Dlaczego Skarga podjął rozważania o sakramencie namaszczenia chorych?

Zastanówmy się jeszcze przez chwilę, dlaczego Skarga podjął rozważania o sakramencie namaszczenia chorych? Okazuje się bowiem, że nie tylko dlatego, iż: *Spornicy prawdy Katholickiey wymiatią tę pomoc zbawienia naszego i listu Jakuba ś. przepieraią / wolą się pisma ś. zaprzeć / y list on święty odmiatać / niźli prawdy skusić* (32,140), ale – jak dobitnie podkreśla mówca – jest on przez wielu chrześcijan: *zaniechany y w małey cenie* (32,140), a przecież ostatnie pomaszczenie jest konieczne do zbawienia, ponieważ daje odpuszczenie grzechów, przynosi też ulgę w cierpieniu: *A co się dzielności y pożytkow tego Sakramentu dotycze: Trzy są od Jakuba ś. mianowane: odpuszczenie grzechow / ulżenie w tęskności / a zdrowie cielesne gdy go do zbawienia potrzeba, daie* (32,142) i dalej: *ostatki grzechow tym się Sakramentem oddalaią / iż się serce choremu naprawuie / y lepsza myśl przystępuie / y na potkanie się ze śmiercią y z pokusami / y z czarty nieprzyiacioły duchowney siły y ufania wielkiego przybywa* (32,143).

Nazewnictwo związane z sakramentem namaszczenia chorych

Dzieje sakramentu oraz skutki wynikające z jego przyjęcia nie pozostały bez wpływu na nomenklaturę ostatniego namaszczenia w pismach Skargi. Wszelkie notowane w kazaniach określenia można podzielić wg następujących grup:

- nazwy ogólne – zaliczam do nich te, które nie wiążą się z materią, formą i skutkami sakramentu. Mieści się tu zatem określenie *sakrament* notowane samodzielnie lub w zestawieniach: *Boski sakrament*, *prawy sakrament*, *ten sakrament*;
- nazwy wynikające z celu oraz pożytków płynących z sakramentu namaszczenia chorych: *sakrament łaski i pomocy*, *pomoc zbawienia*;
- nazwy związane z materią[4] i formułą[5] sakramentalną. W przypadku namaszczenia chorych: *Materya tego Sakramentu* – jak wyjaśnia Skarga – *iest oley / abo oliwa/ iako my mowim / od Biſkupa poświę-*

[4] Jest to 'rzecz konieczna w danym sakramencie i czynność przepisana przez Kościół, które wraz z formą, tzn. ze słowami towarzyszącymi wykonywanej czynności, są warunkiem ważności sakramentu' (SPXVI XIII 204-206).

[5] To 'ściśle określona formuła słowna obowiązująca przy udzielaniu poszczególnych sakramentów, przy czym jakakolwiek istotna zmiana owej formuły powoduje nieważność sakramentu' (SPXVI VII 97-99).

cony (32,142), natomiast: *Forma abo tworzenie tego Sakramentu / są one słowa / ktore pomazuiąc Kapłan mowi [przez to święte pomaszczenie / y przez dobrotliwe miłosierdzie odpuści Pan Bog / coś zgrzeszył / widzenim / słyszenim / mowienim / uczynienim* (32,142). W tym kręgu mieszczą się nazwy: *ostatnie pomazanie, sakrament ostatniego pomazania, sakrament ostatniego pomaszczenia, olej niemocnych, sakrament oleju, święty olej, ostatni olej.*

Nazwy ogólne

Często stosowaną przez Skargę nazwą ogólną jest termin *sakrament*[6]: *Katholicy takie pomaszczenie Sakramentem zowią* (32,141). SStp n. not, natomiast SPXVI KT jako 'znak, przez który wyznajemy wiarę, znak zbawienia, widomy znak niewidzialnej łaski Bożej'. Słowo pochodzi z łac. *săcrāmentŭm* 'świętość, przysięga, tajemnica, uroczyste zobowiązanie się' (Bieńkowska 2002: 60).

Nazwa *sakrament* dość rzadko występuje samodzielnie. Przede wszystkim jest notowana w połączeniu z zaimkiem *ten*, prawie zawsze w prepozycji i tylko wtedy, gdy Skarga kontynuuje myśl o namaszczeniu chorych: *co o tym Sakramencie Oycowie ś. napisali* (42,141); *Jakub ś. ktory ten Sakrament iawnie oznaymuie* (42,141). Wyjątkowo (jedno poświadczenie) zaimek *ten* jest zapisany w postpozycji: *Koncylium Florentskie y Trydentskie o tym iaśnie mowią / a Sakrament ten za Sakrament maią* (32,141).

Ze względu na uznanie namaszczenia jako sakramentu przez Kościół rzymskokatolicki Skarga określa go jako *prawy*, czyli 'prosty (niekrzywy)', stąd przen. 'prawdziwy', ale i 'uczciwy, ważny'. W takim znaczeniu notują zarówno SStp VII 46–47 i SPXVI KT: *Lecz ten / o ktorym Jakub ś. nauczył / prawym iest Sakramentem / co się z słow iego pokazuie / ktore są takie [Chorzeie kto z was, przywiedź Kapłany Kościelne / y niech się nad nim modlą / pomaszczaiąc go Oleiem w Imię Pańskie...]* (32,141).

Poza tym kaznodzieja zaznacza, że jest to *Boski sakrament,* co należy rozumieć jako 'pochodzący od Boga, ustanowiony przez Boga (Chrystusa[7])'. Tak też w SStp I 130–131 i SPXVI II 350–351. Oto cytat:

---

[6] Pierwotnie oznaczało przysięgę rzymskich żołnierzy. Dla celów religijnych słowa tego użyto, wprowadziwszy chrzest katechumenów, którzy jednocześnie składali przysięgę wierności ideałom chrześcijańskim (Langkammer 1997: 145).

[7] Znaczenie to wynika także z innych wypowiedzi Skargi: wzywam ustawce Sakramentow y znakow pod ktorymi nam dary niebieskie daie / Chrystusa Boga y Pana naszego (132,140) oraz: Przez to święte pomaszczenie / y przez swoie dobrotliwe miłosierdzie /

A Jeremiasz Patryarcha Carogrodzki do Lutrow pisząc / zowie ten Oley niemocnych / Boskim Sakramentem (32, 141).

Nazwy nawiązujące do celu i skutków sakramentu

W tej grupie występuje wyrażenie *pomoc zbawienia*: *Spornicy prawdy Katholickiey wymiatią tę pomoc zbawienia i listu Jakuba ś. przepieraią / wolą się pisma ś. zaprzeć / y list on święty odmiatać / niźli prawdy skusić* (32,140). *Pomoc* to forma rodzima (rzeczownik odczasownikowy, od psł. czasownika przedrostkowego **po – mogti* 'pomóc', zob. Boryś 2008: 461--462). SStp VI 371 i SPXVI XXVII 143-165 definiują *pomoc* jako 'udzielenie komuś wsparcia, wspomożenie, poratowanie'. Istotą sakramentu namaszczenia jest właśnie wspomożenie przez Pana mocą Ducha Świętego, tak aby chory mógł mężnie znieść swe cierpienie i zobaczył sens swoich dolegliwości w historii zbawienia „jako osobiste włączenie w zwycięstwo Chrystusa nad chorobą i śmiercią pochodzącymi z grzechu" (*Katolicyzm* 1999: 289).

Skarga mówi też, że jest to *Sakrament łaski i pomocy*: *Nie była rzecz podobna / ani tego dobroć Boska zniosła / aby złego czasu / y tak trudney godziny Pan Jezus opiekun nasz / Sakramentem łaski swoiey y pomocy / tak strapionych nie opatrzył* (32,140). *Łaska* to, jak podają SStp IV 98-100 i SPXVI XII 479-511, 'życzliwość, przychylność, miłość' (rzeczownik ogsł., **laska*, prawdopodobnie od **laskati* 'okazywać pożądanie, miłość, głaskać, pieścić', zob. Boryś 2008: 296). W odniesieniu do sakramentu namaszczenia Skarga używa tego słowa w sensie 'dar Boży, dający możliwość zjednoczenia się z Bogiem'. Znaczenie to wynika z nauki Soboru Trydenckiego, który tak charakteryzuje sakramentalne namaszczenie chorych:

> „wyjednuje łaskę (podkreślenie moje – A. P.B.) Ducha Świętego, sprawia zgładzenie grzechów, pokrzepia i umacnia duszę chorego, rozbudza jego zaufanie w Boże miłosierdzie tak, że łatwiej znosi ciężary i cierpienia choroby, pomaga to zbawieniu duszy" (Schneider 1995: 249).

Nazwy związane z materią i formułą sakramentalną

W związku z tym, że sakramentu namaszczenia chorych udziela się poprzez pomazanie olejem (zapożyczenie z łac. *oleum*, zob. Kopaliński

odpuścił Pan Bog / coś zgrzeszył ... W tey formie wyrażaią się trzy rzeczy do każdego Sakramentu należące: Pryncypał y tworca Sakramentu Pan Bog ... (!32,142).

1999: 360; Karpluk 2001: 133; Boryś 2008: 390), zwanym też przez Skargę oliwą[8] (z niem. *Olive* lub bezpośrednio z łac. *olīva*, co wcześniej z gr., zob. Boryś 2008: 390): *Materya tego Sakramentu iest oley / abo oliwa iako my mowim* (32,142), czyli 'sok wyciśnięty z gron oliwnych, poświęcony przez biskupa w Wielki Czwartek i służący do namaszczania chorych' (SStp V 568–569; SPXVI XXI 311–314), Skarga nazywa go *sakramentem oleju*: *Jednak nie zawżdy tym Sakramentem oleiu / chorzy do zdrowia przychodzą* (32,142).

Jest to również *olej niemocnych*, gdzie *niemocny* to 'słaby, chory' (derywat odrzeczownikowy od *niemoc* w sensie 'słabość, osłabienie', ale także 'choroba, cierpienie fizyczne, boleść'; zob. SStp V 199): *Koncylium też Niceńskie pierwsze / ktore z Arabskiego ięzyka / mowi o oleiu niemocnych* (32,141).

Kolejne już w tej grupie określenie *olej ostatni* (SPXVI XXI 311-314 notuje wyrażenie *ostateczny olej* 'Ostatnie namaszczenie') należy pojmować jako sakrament, po którym żadnego już nie będzie, żaden nie nastąpi, bo – jak pisze T. Schneider –

> „w powszechnym rozumieniu teologii i wiernych ostatnie namaszczenie było ostatnim przygotowaniem na bezpośrednio następującą śmierć" (Schneider 1995: 240).

Z tego powodu krewni lękali się wzywać do ciężko chorego kapłana, aby nie niepokoić zmagającego się z cierpieniem i jednocześnie, żeby nie „wywoływać ostateczności". Na marginesie można dodać, że między innymi w związku z tymi obawami po Soborze Watykańskim II nastąpiła zmiana nazwy „ostatnie olejem namaszczenie" na „namaszczenie chorych" (Romaniuk 1991: 101). Wg SStp V 668 i SPXVI XXII 347 *ostatni* to właśnie 'końcowy, taki po którym nie ma następnego': *Oley ostatni / w ktorym ostatkow grzechow zbywaią* (33,150).

Określenie *olej* pojawia się także łącznie z przydawką przymiotną *święty* – jest to 'epitet używany na znak szacunku religijnego' SStp IX

[8] Oliwa była głównym artykułem żywnościowym, którym Bóg karmił swój wierny naród mieszkający na ziemi obfitującej w oliwki. (Pwt 11,13-15; Joel 2,19; Oz 2,5). Miała ona także właściwości odświeżające (Mt 6,17), pielęgnacyjne i lecznicze (Łuk 10,30-34, Mk 6,13), przynosiła zatem ulgę w jakiejś chorobie, która nękała ludzi. Stąd wyrosło jej wtórne znaczenie metaforyczne, jest ona bowiem m. in. symbolem czystości, oczyszczenia i uzdrowienia (Kopaliński 1990: 279-282). W świetle powyższych rozważań *Sakrament oleju ś.* trzeba rozumieć jako 'uzdrowienie, oczyszczenie z grzechów'. O uzdrowieniu duchowym (*spiritualis curatio*), jakie przynosi sakrament namaszczenia, pisał obszernie Tomasz z Akwinu (Schneider 1995: 248).

72-77; SPXVI KT: *Choć się chory nie czuie / y od baczenia odszedł / dać się iemu święty Oley może. Bo ten Sakrament iest nagrodą y zastąpienim, gdy chory mowić iuż y spowiedać się nie może* (32,143); *A gdy czas iest / uprzedzić maią dwa one Sakramenty / Spowiedź / y Ciało Pańskie. A choć się w teyże niemocy spowiedał: przedsię brać się ma Oley ś. dla pozostałych iakich grzechow* (32,143). W wyrażeniu *święty olej* możliwe jest pośrednictwo czeskie (stczes. *svatý olej*, Karpluk 2001: 133). W znaczeniu 'ostatnie pomazanie' notuje SPXVI XXVII 101, cytaty pochodzą z pism Bielskiego, Wujka i oczywiście Skargi.

Z formułą sakramentalną wiążą się nazwy *sakrament ostatniego pomazania* i *ostatnie pomazanie*: *O piątym Sakramencie Ostatniego pomazania* (32,140), *O Ostatnim pomazaniu Kazania wtore* (33,144). SStp VI 366 notuje *pomazanie* jako 'natarcie, namaszczenie czegoś czymś' w sensie ogólnym, w SPXVI XXVII 100-102 pojawia się dodatkowo jako sakrament (tu w cytacie z Wujka: *ten sakrament Świątością pomazania zową*). Nazwa to rodzimy derywat od *pomazać* 'natrzeć, posmarować czymś' (*Słowotwórstwo* 1996: 206). W odniesieniu religijnym, tzn. w sensie 'rytualne namaszczenie' możliwy jest wpływ czeski (stczes. *pomazánie*, Karpluk 2001: 160).

Ze słowami kapłana wypowiadanymi nad chorym (konającym), wiąże się także określenie *sakrament ostatniego pomaszczenia*: *zaniechany y w małey cenie ostawiony Sakrament Ostatniego pomaszczenia* (32,140). *Pomaszczenie* notuje SStp VI 364, ale w sensie 'oliwa używana w rytuale chrześcijańskim przy udzielaniu niektórych sakramentów', natomiast SPXVI XXVII 94 nie podaje definicji i odsyła do *pomaścić* 'pomazać, namaścić oliwą'. *Pomaszczenie* to rodzimy derywat (*Słowotwórstwo* 1996: 254), z być może dodanym pod wpływem czeskim odniesieniem religijnym.

Wnioski

Wnioski, jakie można sformułować z powyższego przeglądu, są następujące:

- Skarga nie tworzy nowych nazwań dla *sakramentu namaszczenia chorych*, tzn. nie odbiega od tego, co powiedziano o nim w *Biblii*, oraz co głosili Ojcowie Kościoła, określa go zatem: *sakramentem ostatniego pomaszczenia* (*łaski i pomocy*; *oleju*), *ostatnie pomazanie, święty olej, olej ostatni*. Jest to terminologia ogólnie przyjęta w XVI w., akceptowana przez Kościół rzymskokatolicki.

- Kaznodzieja nie stosuje neologizmów w sposób świadomy, ponieważ jezuici uważali, że nie można, zwłaszcza w okresie polemiki, wprowadzać nowych słów z zakresu wiary i religii. Pisał o tym w przedmowie do *Nowego Testamentu* (1593 r.) ks. Jakub Wujek:

  „W rzeczach około wiary i religiej św. Chrześcijańskiej rozkazuje Paweł św. trzymać się nauk i słów od starszych podanych i powierzonych, a strzec się słów nowo (a zwłaszcza od heretyków) wymyślonych" (cyt. za: Bieńkowska 2002: 59).

- Złotousty mówca nie stosuje, co warto podkreślić, licznych określeń dla *namaszczenia chorych*, inaczej niż w wypadku sakramentów Eucharystii czy pokuty. Prawdopodobnie wynika to ze szczupłości danych na temat tego sakramentu w *Piśmie Świętym* oraz solidnych podstaw teologicznych w XVI w. Wiadomo bowiem, że na dzisiejszą jego teologię składa się więcej elementów późniejszej tradycji niż danych Objawienia i nauczania Ojców Kościoła.

Skróty

gr.	– grecki
Iz	– *Proroctwo Izajasza*
Jak	– *List powszechny Św. Jakuba Apostoła*
Joel	– *Proroctwo Joela*
łac.	– łaciński
Łuk	– *Ewangelia wg św. Łukasza*
Mk	– *Ewangelia wg św. Marka*
Mt	– *Ewangelia wg św. Mateusza*
niem.	– niemiecki
n. not.	– nie notuje
ogsł.	– ogólnosłowiański
Oz	– *Proroctwo Ozeasza*
psł.	– prasłowiański
Pwt	– *Księga Powtórzonego Prawa*
SPXVI	– *Słownik polszczyzny XVI wieku*, pod red. M.R. Mayenowej, t. I-XXIII, Wrocław 1966 i n.
SPXV KT	– *Słownik polszczyzny XVI wieku*, Kartoteka Toruń
SStp	– *Słownik staropolski*, pod red. S. Urbańczyka, t. I-XI, Warszawa 1953 i n.
stczes.	– staroczeski
sygn.	– sygnatura

Bibliografia

Bieńkowska D., 2002: *Polski styl biblijny*, Łódź.
Boryś W., 2008: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
Karpluk M., 2001: Słownik *staropolskiej terminologii chrześcijańskiej*, Kraków.
Katechizm Kościoła katolickiego, Poznań 2002.
Katolicki katechizm dorosłych. Wyznanie wiary Kościoła, wydany przez Niemiecką Konfederację Biskupów, Poznań 1987.
Katolicyzm a-z, red. ks. Z. Pawlak, Poznań 1999.
Kopaliński W., 1990: *Słownik symboli*, Warszawa.
Kopaliński W., 1999: *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa.
Langkammer H., 1997: *Eucharystia sakramentem wśród sakramentów*, [w:] *Jezus eucharystyczny*, red. ks. M. Rusecki i ks. M. Cisło, Lublin.
Paluszak-Bronka A., Czachorowska M., 1999: *Językowy obraz innowiercy w Kazaniach księdza Piotra Skargi. Wyraz nietolerancji wyznaniowej w XVI w.*, [w:] *Inspiracje chrześcijańskie w kulturze Europy*, red. E. Woźniak, Łódź, s. 367-380.
Paluszak-Bronka A., 2003: *Językowy obraz szatana w kazaniach księdza Piotra Skargi*, „Studia Językoznawcze", t. 2, red. M. Białoskórska, Szczecin, s. 233-243.
Paluszak-Bronka A., 2005: *Nazwania sakramentu Eucharystii w kazaniach księdza Piotra Skargi*, „Studia Językoznawcze" t. 4, red. M. Białoskórska, Szczecin, s. 241-253.
Paluszak-Bronka A., 2009: *O sakramencie pokuty w kazaniach ks. Piotra Skargi – rozważania językoznawcy*, „Studia Językoznawcze", t. 8, red. M. Białoskórska, Szczecin, s. 95-106.
Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, w przekładzie polskim W.O. Jakuba Wujka S.J., Kraków 1962.
Romaniuk K., 1991: *Sakramentologia biblijna. Zarys teologii sakramentów dla teologów, katechetów, duszpasterzy*, Warszawa.
Schneider T., 1995: *Znaki bliskości Boga. Zarys sakramentologii*, tłum. Bp J. Tyrawa, Wrocław.
Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych, red. K. Kleszczowa, Katowice 1996.

About the sacrament of the anointing of the sickin sermons by Piotr Skarga – Linguist's deliberations

Summary

The article shows the names of the sacrament of anointing of the sick used in Piotr Skarga's sermons. The analyzed material has been taken from *Kazania o śiedmi Sákrámentách*, published in 1600 in Krakow by Andrzej Piotrkowczyk publishinh house, whereas the comparative material has originated from *Słownik polszczyzny XVI wieku* and other publications about religious language, which are enumerat-

ed in the bibliography. The analysis of the materials shows that Skarga has not created new names for the sacrament of anointing of the sick They have the same forms as in the Bible or in the papers of Church Fathers, namely: holy oil, last rites, sacrament of grace, holy anointig oil.

Anna Paluszak-Bronka, dr n. humanistycznych, językoznawca, adiunkt w Zakładzie Historii Języka Polskiego i Dialektologii UKW. Ukończyła polonistykę w WSP w Bydgoszczy (1995). Doktorat na temat *Język kazań o „Siedmi sákrámentách" księdza Piotra Skargi* obroniła na Uniwersytecie Gdańskim w 2001 r. Interesuje się historią języka polskiego, szczególnie polszczyzną doby średniopolskiej, stylistyką historyczną, onomastyką. Napisała wiele artykułów dotyczących języka polskiego od XV do XX wieku oraz nazewnictwa miejskiego Bydgoszczy. Opublikowała książkę *Język kazań księdza Piotra Skargi. Grafia i ortografia, fonetyka z fonologią, fleksja, składnia* (Bydgoszcz 2003). Jest również współautorką *Słownika toponimów miejskich Bydgoszczy* (Bydgoszcz 2008).